

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 3, Sayı 5, Kış/Aralık 2023

KUŞAN VE KÖKTÜRK SİKKELERİNİN BAZI BENZER YÖNLERİ ÜZERİNE

On Some Similar Aspects of Kushan and Kokturk Coins

Araştırma Makalesi • Research Article

DOI [10.5281/zenodo.10417292](https://zenodo.org/doi/10.5281/zenodo.10417292)

Doç. Dr. Gaybullah BABAYAR

Özbekistan Bilimler Akademisi
gaybullahbabayar123@gmail.com

0000-0003-3456-3410

Geliş Tarihi/Received: 09.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2023

Atıf/Citation

Babayar, G. (2023). Kuşan ve Köktürk Sikkelerinin Bazı Benzer Yönleri Üzerine. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (5), 309-330.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Kuşan Devleti'nin kuruluş tarihi kaynakların yetersiz olmasından dolayı bilinmemektedir. Ancak arkeolojik veriler sayesinde M.S 1. yüzyılı işaret eden buluntular mevcuttur. M.S 120-160 yılları arasında Hindistan'ın kuzey bölgesini zapt ettikleri bilinmektedir. Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Ceyhun nehri kıyılarındaki Kuşan yerleşimleri bizlere dönem hakkında bazı ip uçları vermektedir. Batı Köktürk Kağanlığının temelleri ise 582 yılında İstemi Yabgu'nun oğlu Tardu Kağan tarafından atılmıştır. Döneme ait sikkeler Köktürk Kağanlığı tarihine ışık tutmaktadır. Kuşan ve Köktürk Kağanlığının arasında üç yüzyıldan fazla zaman bulunmaktadır. Sikke kullanımı her iki devlette de yaygındır ve benzerlikler de oldukça dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Köktürk Kağanlığının sikke darbu geleneği konusunda Kuşanları örnek almış olma ihtimali bulunmaktadır. Bu çalışmada Köktürk Devleti ile Kuşan sikkeleri üzerindeki tasvirler değerlendirilerek aralarındaki benzerliklere değinilecek olup, ikonografik, damga ve unvanlar açısından benzerlik ve farklılıklar üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Sikkeleri incelediğimiz zaman özellikle Atlı tasvirlerin birbirine çok benzediği görülmekte olup Kuşanların ilk bastırdıkları sikkelerde de benzer figürlerin bulunduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca paralar üzerinde bulunan damgalarda birbirine yakınlık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Köktürkler, Kuşanlar, Sikke, Damga

Abstract

The founding date of the Kushan State is unknown due to insufficient sources. However, thanks to archaeological data, there are finds that point to the 1st century AD. It is known that they captured the northern region of India between 120-160 AD. Kushan settlements on the banks of the Ceyhun River within the borders of Uzbekistan give us some clues about the period. The foundations of the Western Kopturk Khaganate were laid in 582 by Tardu Khagan, the son of İstemi Yabgu. Coins from the period shed light on the history of the Kopturk Khaganate. There is more than three centuries between the Kushan and Kopturk Khaganates. The use of coins is common in both states and the similarities are quite striking. In addition, it is possible that the Köktürk Khaganate took the Kushans as an example in the coin minting tradition. In this study, the depictions on Köktürk State and Kushan coins will be evaluated and the similarities between them will be touched upon, and the similarities and differences in terms of iconography, stamps and titles will be emphasized. When we examine the coins, it is seen that the Equestrian depictions are very similar to each other, and it is noticeable that there are similar figures in the coins

first minted by the Kushans. In addition, the stamps on the coins are similar to each other.

Keywords: Kokturks, Kushans, Coin, Stamp

Giriş

Bilindiği gibi, nümismatik malzemeler devletlerin sadece iktisadî ve siyasî tarihini değil, barındırdığı ikonografik özellikleriyle yaşadıkları dönemin kültürel ve ruhanî hayatı hakkında bilgiler içermektedir. Bununla beraber nümismatik bilgiler, dönemin etnik tarihinin bazı yönlerine aydınlık kazandıracak mahiyet taşımaktadır. Bahse konu durum özellikle kendi sikkelerini Çaç (Taşkent) bölgesinde bastıran, Köktürk Kağanlığının (552-630; 682-744) batıdaki kanadı olan Batı Köktürk Kağanlığı (568-740) için geçerlidir. Nitekim, Köktürk Kağanlığından önce tarih sahnesine çıkmış Hiyonitler (Miladi 3.-4. yüzyıllar), Kidaritler (Miladi 4.-5. yüzyıllar), Eftalitler/Ak Hunlar (Miladi 5.-6. yüzyıllar) gibi Orta Asya'nın konargöçer menşeli imparatorluklarının bastırdıkları madenî paralarda daha çok Sasani İran'na özgü darp gelenekleri görülürken, Batı Köktürk paralarında Eski Türklere özgü yönlerin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. İlginç olan, Erken Orta Çağlarda Orta Asya'daki birer vaha devleti (oasis states / petty kingdoms) olan Soğd, Toharistan, Ustruşana hükümdarlıklara ait madenî paraların bazı çeşitlerinde kendi gelenekleri üstünlük kazanırken, bazı çeşitlerinde de Sasani İran'na özgü gelenekler ağırlıklı olarak görülür. Makalede görüleceği gibi, adı geçen Orta Asya imparatorlukları ve vaha devletlerinin madenî

paralarından farklı olarak Batı Köktürk sikkelerinde MÖ 1. yüzyıl – Miladi 3. yüzyıllarda hüküm süren, süjelerinde daha çok yerel panteonları barındıran Kuşan İmparatorluğu'na ait sikkeler arasında yakın benzerlik taşımaktadır. Oysa, Kuşanlar ve Köktürkler arasında üç yüz yıldan fazla zaman farklılığı görülmekte, onların arasında yukarıda sözü edilen Hiyonitler, Kidaritler ve Eftalitler (Ak-Hunlar) gibi art arda Orta Asya'da hüküm süren devletlerin tarih sahnesine çıktıkları bilinmektedir.

Kuşanlar'a nazaran adı geçen imparatorlukların sikke darbı geleneği Köktürkler tarafından daha iyi tanınmakta, özellikle Orta Asya'daki hakimiyeti Eftalit – Ak Hunların elinden alan Köktürk Kağanlığının bu hanedanlara ait sikkelerden etkilenmiş olması gerekirdi. Nitekim, Eftalitlerin iç bölgeleri olan Batı Türkistan'ın Toharistan kısmında, Kuzey Afganistan ve Horasan bölgelerinde Eftalit sikkeleri bastırılmakta olup, Köktürklerin 580'li yıllarda buraları ele geçirdiği tarihlerde, dolayısıyla Kağanlık onların para sistemiyle doğrudan doğruya tanışmış oluyordu. Ancak, Batı Köktürklerin kendi sikkelerini bastırırken, Eftalit anelerine değil, Kuşan geleneklerine başvurduğu görülmektedir ki, aşağıda görüleceği gibi dönemin tarihî şartlarıyla açıklanabilir.

Batı Köktürk ve Kuşan sikkelerindeki benzerlikler şu gibi yönlerde kendisini hissettirmektedir: 1) *ikonografik*; 2) *damgalar*; 3) *unvanlar*. Özellikle, ikonografik yönden bakıldığında Köktürk sikkelerinde yer alan süjelerin Kuşan sikkelerindeki süjelerle şu gibi yakın benzerlikler arz ettiği göze çarpmaktadır:

I. Tahtta bağdaş kurarak oturan hükümdar tasvirli madenî paralar.

Bu süje Kağanlık sikkelerinin iki çeşidinde görülmektedir:

1) Yazı bulunmayan, anepigrafik tip. Bu tür sikkelerin ön yüzünde sağa bakan, uzun saçlı hükümdar tasviri, ters tarafında ise Kağanlığın ilk etap sikkelerine özgü biçimli damga bulunmaktadır (Resim I, 2. 2). Bu tür

damganın bulunduğu sikkelerde en çok “Jabgu” unvanının görülmesinin yanı sıra ikonografik özellikleri onları Batı Köktürklerin ilk oluşum safhası

“Yabguluk Çağı”na ait olduğunu kanıtlamaktadır. Çin kaynaklarından belli olduğu gibi, Batı Köktürklerin bu safhası 5. yüzyılı son çeyreği – 6. yüzyılın başlarına denk gelmektedir;

2) Ön yüzünde pars ya da arslan (veya kurt?) biçimindeki zoomorfik tahtta oturan, sağa bakmış, uzun saçlı hükümdar tasvirli sikke. Bu tip sikkelerin ters tarafında () şekilli damga ve onun etrafında Soğd yazısında *βγγ twn cpyw x'γ'n* «İlahî Tun Cabgu-Kağan» cümlesi yer almakta [Resim. I, 2.1] ve bu tür sikkelerin Batı Köktürk yöneticisi Batı Köktürklerin en ünlü hükümdarı Tun Yabgu-Kağan'a

(618-630) ait olduğu anlaşılmaktadır.¹ Bu tür damgaların bulunduğu sikkelerin hep “Cabgu-Kağan” unvanıyla bastırıldığı anlaşılmakta, bu ise adı geçen sikkelerin Batı Köktürklerin ikinci safhası “Yabgu-Kağanlık Çağı”na ait olduğunu kanıtlamaktadır.

Sikkenin ikinci tipinde hükümdar iki yanı kedigiller ailesine mensup hayvan tasvirli zoomorfik tahtta bağdaş kurarak oturmuş vaziyettedir. Bu tür sikkelerin bazı varyantlarında hayvan başı daha iri yapılı olup, arslanı hatırlatmakta, diğerlerinde ise oldukça ufak biçimli pars tasviri görülmektedir.² Orta Asya resim sanatında bağdaş kuran hükümdar tasvirinin pek yaygın olduğu bilinmekte ve daha çok Eski Türklerle ilişkilendirilmekte ve uzmanlarca “Türk hükümdar oturuşu” diye algılanmaktadır.³ Bu tasvirin örneklerine Orta Asya’da kendi yönetimini kuran Türk asıllı birçok yönetici hanedan döneminde çizilen duvar resimlerinde, kap kacaklarda, gümüş leğen gibi süs eşyalarında denk gelmektedir. Batı Köktürk sikkelerinde de böyle tasvirlerin yer alması herhalde dönemin gelenekleriyle bağlantılıdır.

Buna benzer tasvirlerin mazisinin daha eskilere dayandığı ve Köktürk öncesi Orta Asya sanatında, özellikle Kuşan döneminin tasvirî sanatında yaygın olduğu bilinmektedir. Kuşan madenî paraları arasında ise en çok hükümdar Huvişka (m.s. 131-166) tarafından bastırılan sikkeler ya da onların taklitlerinde aynı Batı Köktürk sikkelerinde

---

¹ G. Babayar, *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, TİKA, Ankara 2007. s. 19-20.

² E. Rtveladze, *İstoriya i Numizmatika Çaça (Vtoraya Polovina III- Seredina VIII v. n. e)*, Taşkent 2006. s. 61.

³ E. Esin, “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 1970, s. 231-242.

bulunan tasvirler yer almaktadır [Resim. I, 1. 1, 1. 2, 1. 3].⁴ Bu tür sikkeleri inceleyen E.V. Zeymal, Kuşan sikkelerinin bu çeşidinde hükümdarın oturduğu tahtın ayaklarının zoomorfik tarzda çizildiğini vurgulamıştır.⁵ Ancak sadece bu değil, Huvişka'ya ait sikkelerin birçok nüshalarında tahtın tam olarak zoomorfik tasvir olunduğu da bilinmektedir. Sadece Kuşan ve Batı Köktürk sikkelerinde şu gibi küçük farklılıklar görülmektedir:

1) Eğer Huvişka sikkelerindeki taht köpekçiller ailesine mensup hayvana (kurt?) benziyorsa, Tun Yabgu-Kağan sikkelerindeki taht ise kedigiller ailesinden olan hayvanlardan birine (arслан ya da pars) benzemektedir. Son yıllarda İsraili Orta Asya arkeolojisi uzmanı M. Shenkar gibi bilim adamları bu tasvirin eski bir Türk totemi olan kurt olduğunu ileri sürmektedirler.

2) Batı Köktürk sikkelerinde hükümdar baş giysisiz, uzun saçlı olarak tasvir olunmuşsa, Huvişka tarafından bastırılan Kuşan sikkelerinde de hemen hemen aynı biçim görülmekte, ancak diğer sikkelerde hükümdar başında miğfere benzeyen, omuzuna kadar kurdele ile sarılmış kalpak bulunmaktadır.

Büyük bir ihtimalle Huvişka sikkelerinde böyle süjelerin görülmeye başlaması ünlü Kuşan hükümdarı I. Kanişka (MS 2. yüzyıl) tarafından bastırılan bakır sikkelerdeki kutsal Buda tasvirinden

---

⁴ <http://www.zeno.ru> – Pre-Islamic Central Asia – Kushans # 41660; #43679; #61794.

⁵ E. V. Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, Duşanbe 1983, s. 208.

kaynaklanmış olabilir.⁶ Buna benzer bağdaş kurmuş vaziyetteki insan (hükümdar/ılahe) tasviri ile ilişkili süjeler MÖ 1. yüzyılda Kuzey Hindistan’da yönetimde bulunan ve “İskit padişahları” olarak adlandırılan Maues (MÖ 90-80’lı yıllar) ve Azes (MÖ 57-10’lu yıllar) sikkelerinde görülmektedir.⁷ Kuşanlar’da ise Huvişkadan sonraki diğer hükümdarlara ait sikkelerde de bunun örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, III. Kanişka tarafından darb olunan altın sikkelerde oturan Tanrıça Ardoş tasvirleri yer almaktadır.⁸ Nitekim, bu tür sikkelerde tanrıçanın ayakları altında yuvarlak ya da oval “halı” görülmektedir ki⁹ [bkz. Resim I, 1. 3], buna benzer tasvir Batı Köktürklerinin *Jabgu* unvanıyla basılan ve bağdaş kurarak yan yana oturan hükümdar ve melike tasvirli sikkelerde de bulunmaktadır [bkz. Resim I, 2. 3]. Gerçi, adı geçen Kuşan ve Batı Köktürk sikkelerinde süje ayrılığı (yani, Köktürk sikkelerinde artık melike tasvirinin yer aldığı) görülse bile, böyle bir benzerliğin bulunması ilgi çekicidir.

Bilindiği gibi, arslan motifli tahtın Batı Köktürk sikkelerinde görülmesi her şeyden önce yöresel (mahallî) olup, Orta Asya kökenlidir. Rus sanat tarihçisi A. M. Belenitskiy bu tür motiflerin özellikle Kuşan dönemindeki Buda heykellerinden kaynaklandığını ve böyle bir taht biçiminin yüksek arkalı, alçak tabureli Antik (Helen) kürsüsünden ortaya çıktığını vurgulamıştır. Ona göre, bu gelişim Kuşan

---

⁶ Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, s. 194-195.

⁷ J. E. Cribb, O. Bopearachchi, Greek hero-god, Heracles // The Crossroads of Asia. Transformation in Image and Symbol in the Art of Ancient Afghanistan and Pakistan. Cambridge 1992, s. 63.

⁸ Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, s. 223.

⁹ Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, s. 222.

cedlerinin de çıktığı yarı göçebe çevrenin zevkiyle bağlantılıdır.¹⁰ Emel Esin'in vurguladığı gibi Buddist sanatında görülen, ancak daha çok Kuşan-Gandhara hem de Proto-Türk ve Köktürk döneminin tasvirî sanatında pek fazla görülen bağdaş kurmuş insan tasvirleri 6.-7. yüzyıllarda dahi fazla dinî anlam taşımamaktaydı.¹¹

Burada Batı Köktürk sikkelerinde görülen bu tür süjelerle ilgili görüşler üzerine kısaca durmak istiyoruz. İslam öncesi Orta Asya sikkeleri uzmanı E.V. Rtveladze “Zoomorfik tahtta oturan hükümdar tasvirli Çaç sikkeleri” isimli makalesinde bizim çalışmalarımızı eleştirerek Batı Köktürklerine ait demekte olduğumuz bu tür sikkelerin tamamıyla Soğd menşeli olduğunu vurgulamakta ve bu gibi süjelerin kaynağının daha eskilere; Kuşan ve Parfiyan (Part) geleneklerine ulaştığını, onlara da Ön Asya kökenli süjelerden geçtiğini yazmaktadır. Ona göre, zoomorfik tahtta oturan İlah tasvirlerinin ilk görülmeye başladığı tarih Ön Asya’da Neolitik Çağlara ait olup, örnekleri Anadolu’daki Çatal Höyük eserlerinde yer almıştır. Araştırmacıya göre, böylece Çaç (Taşkent) bölgesinde darp olunan bu tür sikkeleri bölgenin Eski Türkler öncesine, özellikle Soğdlular’a bağlamak son derece doğrudur.¹² E.V. Rtveladze, bu görüşünü sikkelerin son serisinin oldukça yassı (skifat) yapımlı olmasına ve bu tür sikkelerin darbinin 6.

¹⁰ A. M. Belenitskiy, Zoomorfniye Troni v İzobrazitelnom İskusstve Sredney Azii// İzvestiya AN TacSSR, № 1 (28), Duşanbe, 1962, s. 24-25.

¹¹ Esin, “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, s. 233

¹² E. V. Rtveladze, Monetı Çaçı s İzobrajeniem Pravatelya Vossedayuşego na Zoomorfnom Trone // Taşkent: Vçera i Segodnya. Taşkent 2007, s. 27.

yüzyılın sonu – 7. yüzyılın başlarına dayandığını yazmış, ayrıca bağdaş kurmuş hükümdar tasvirli sikkeleri Batı Köktürkleriyle hiç ilişkilendirmemiştir. Ona göre, adı geçen sikkeleri Batı Köktürklerle değil, o dönemde Çaç bölgesine hâkim olan yerel hükümdarlarıyla bağlamak daha mantıklıdır.

Ancak bu tür sikkelerin şimdiye kadar ilim aleminde bilinen hiçbir nüshası yassı (skifat) değildir ve tüm özelliklerine (teknik yapım tarzı, ikonografisi, paleografisi, damga şekli, unvan vd.) göre Çaç bölgesinde basılan diğer Batı Köktürk sikkelerinden farklılık göstermemektedir. Aksine, E.V. Rtevaldze'nin kendisinin de epey önce yazdığı makalesinde kaydettiği gibi bu tür sikkelerin bazı nüshaları Köktürk Kağanlığı dönemine, yani 7.-8. yüzyıllara ait bina kalıntılarında ortaya çıkan seramikler kompleksiyle beraber bulunmuştur¹³ ki, bu da adı geçen sikkelerin Batı Köktürkleri'ne ait olduğunu yine bir kere daha ispat etmektedir.

II. Atlı tasvirli süjeler

Bu tip Batı Köktürk sikkelerinin şu gibi tipleri bulunmaktadır:

1) Ön yüzünde sağ tarafa yönelik atlı, ters tarafında ise yukarıda geçen sikkelerdekiyle aynı biçimli damga ve onun altında

¹³ E. V. Rtevaldze, L. L. Rtevaldze, Gorodişe Hanabad// v. Kn. Drevnosti Taşkenta, Taşkent 1976, s. 37, 39.

iki satır Soğdca cümle bulunmaktadır: *twrk x'γ'n* “Türk-Kağan” [bkz. Resim I, 2. 4].

2) Ön yüzünde yukarıdakiyle aynı atlı binici tasviri, ters tarafında ise biraz değişik biçimli damga ve onun etrafında Soğd yazısında *pnv cpvw*

x'γ'n «Cabgu-Kağan sikkesi» cümlesi yer almaktadır [bkz. Resim I, 2. 5].

Bu süjeler de Kuşan imparatorluğunun ilk sikkelerinden başlayarak sık sık görülür. Örneğin, atlı tasviri Kuşan sikkeleri arasında Yunan yazısıyla Sanab = “Geray” ve “Soter Megas” (anlamı “Büyük Kurtarıcı”) cümleleriyle basılan sikkelere özgüdür¹⁴. Ancak bu konuda dikkati çeken husus, bu tür Batı Köktürk sikkelerinin birinci tipinde süvari sol elini jest (el işareti) şeklinde kaldırmış olarak tasvir olunmaktadır. Fakat Batı Köktürklerinkinden farklı olarak Kuşan sikkelerindeki süjede ise süvarinin elinde yukarıya kaldırılmış cengâver balta bulunmaktadır [bkz. Resim I, 1. 4]¹⁵.

Kuşan ve Batı Köktürk Kağanlığı madenî paralarının arasındaki diğer bir yakınlık ise her hanedana ait sikkelerin barındırdığı damgaların bazı yönlerden benzerlik arz etmesidir. Özellikle, Kuşan

¹⁴ E. V. Rtveladze, *Drevnie i Rannesrednevekovie Moneti İstoriko-Kulturnih Oblastey Uzbekistana*, C. 1, Taşkent 2002, s. 132-135.

¹⁵ Zeymal, *Drevnie Moneti Tacikistana*, s. 161.

sikkelerinde bulunan damgaların alt kısmında farklı elementler eklenmekte olup, bazısında bu eklentiler yuvarlak ( ), lir veya yay biçimli (,) ve eşkenar dörtgen/romb şeklindedir ( ). Böylece bu eklentilerin Batı Köktürk sikkelerine özgü esas damgalara (, ,) yakınlık gösterdiği anlaşılmaktadır.¹⁶ Burada Aşina sülalesine ait damgalarla Aşina boyunun müttefiki olan Aşida boyu damgasıyla genetik taraftan ilişkili olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Y.A. Zuev biçimli Aşida boyu damgasının Yüeci – Kuşanlar'ın, özellikle hükümdar Bakarna'nın ve ondan önceki tüm Kuşan hükümdarlarının sikkelerindeki biçimli damgalarıyla eşdeğer olduğunu öne sürmüştür.¹⁷ Kuşan, Aşida Türkleri ve 7.-9. yüzyıllarda Kabul vadisinde yönetimde bulunan Köktürk sülaleleri damgalarının benzerliği olgusu pek çok uzmanların çalışmalarında yer almıştır.¹⁸

Y.A. Zuev fikrine göre damgaların üst kısmındaki figürler, Ay (hilal)la çağrıştırılan mitolojik Yılan / Ejder'i, yani Aji-Dahaka'nın başını simgelemektedir.¹⁹ Araştırmacıya göre, Köktürk kağanının baş hanımı – Hatun Aşida boyundan olup, balballarda görülen üç dilimli

¹⁶ G. Babayarov, *Drevnetyurskie Moneti Çaşskogo Oazisa (VI-VIII vv)*, Taşkent 2007, s. 34-35.

¹⁷ Yu. A. Zuev, *Rannie Tyurki: Oçerki İstorii i İdeologii*, Almatı 2002, s. 86.

¹⁸ R. Göbl, *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*, Band I, Wiesbaden 1967, II/256-258; E. Esin, "Kün-Ay (Ay Yıldız Motifinin proto-Türk Devrinden Karahanlılara Kadar İkonografisi)", VII. TTK Bildirileri, C. I, Ankara 1972. s. 349, Lev. VII A.

¹⁹ Zuev, *Rannie Tyurki: Oçerki İstorii i İdeologii*, s. 86–87.

kalpak Hatun’u simgelemekte, bu ise Aşida damgasının üç başlı ejderha ile ilişkili olduğundan ileri gelmektedir. Gerçi, adı geçen araştırmacı Kuşan ve Aşida boy damgalarının menşein aynı olduğu ve bu durumun aynı kökten olmalarıyla açıklanacağını vurguluyorsa da, Aşina ve Kuşan damgalarındaki benzerlik konusuna dokunmamaktadır.

Bizce, Kuşan sikkelerinde bulunan damgaların pek çoğunun alt kısmındaki biçimlerin Aşina boyu damgalarına benzerlik taşıdığı şu örneklerde görülmektedir. Kuşan sikkeleri arasında I. Kanişka (𐰽) ve Huvişka (𐰽) sikkelerindeki damgalar iki terkipli olup, onların üst kısmı Eski Türk yazıtları ve Çin kaynaklarında geçen Aşida damgasıyla (𐰽), alt kısmı ise yazıtlar ve Batı Köktürk sikkelerindeki Aşina damgasıyla (𐰽, 𐰽/𐰽) yakınlık göstermektedir. Bunun yanı sıra diğer Kuşan damgalarının alt kısmındaki yuvarlak (𐰽), lir ya da yay (𐰽 - 𐰽, 𐰽 - 𐰽) hem de romb biçimli figürlere (𐰽 - 𐰽) gelince, Batı Köktürk Kağanlığı sikkelerindeki lir / yay ve romb biçimlerinin (𐰽, 𐰽, 𐰽) benzerliği söz konusudur. Ancak böyle bir benzerliğin neden kaynaklandığı veya neden böyle bir hal aldığı şimdilik tam olarak çözümlenmiş değildir. Gene de bu gibi benzerlikler Kuşan ve Köktürkler arasında etnik veya kültürel yönden yakınlık olduğunu düşünmeye sevk etmektedir.

Kuşan ve Köktürk benzerleri unvanlar sisteminde de kendini hissettirmektedir. Özellikle, her iki imparatorluğun en üst

unvanlarından biri *Yabgu* olarak, hem Kuşanlar'ın, hem Batı Köktürkler'in ilk dönem sikkelerinde görülmesiyle dikkate değer.²⁰ Yani her iki hanedanın siyasî oluşumunun ilk dönemlerinde de, devlet olarak kuruluşun ilk basamaklarında yöneticilerinin resmî olarak bu unvanı taşıdıkları bilinmektedir.²¹ Peki, Kuşan ve Batı Köktürk sikkelerinde *Yabgu* unvanının böyle bir şekilde bilinçli olarak yer alması ne gibi tarihî gerçeklere dayanmakta ve bu onların arasında birer etnik veya kültürel yakınlık söz konusu olduğundan mı ileri gelmektedir?

Bu unvanın Eski Türkçe veya Altayca olabileceğini savunan bilim adamlarının da görüşleri yeterince tatmin edici değildir. Bir açıdan Eski Türkçeyi andıran bu unvanın Hsiüing-nu (Hun)ların en üst unvanı olarak Çin kaynaklarında geçen “Şanyü” unvanının yerel biçimi olduğu da söz konusudur: *shanyü* = *ziän-jiu* / *d'yan-giwo* = *öabğu* > *yabgu*.²² Bu kelimeyi Türklerle ilişkilendiren bazı bilim adamları *yap-* “inşa etmek, kapatmak” veya “yapmak” fiilinden türetildiğini düşünmektedirler.²³ Buna göre, *yap-* fiiline zorunluluk ve olasılık kipi anlamındaki mutlak gelecek sıfatı eki *-yu* (*-gü*, *-qu*, *-kü*) veya benzer

---

²⁰ Rtveladze, *Drevnie i Rannesrednevekovie Moneti İstoriko-Kulturnih Oblastey Uzbekistana*, s. 135, 140; G. Babayarov, A. Kubatin, K Voprosu Monetnogo Çekana Zapadno-Tyurskogo Kaganata (Na Osnove Numizmatičeskikh Materialov Taşkentskogo Oazisa), *Tyurkologiya*, № 6, Turkestan-Kazahstan 2005, s. 97-105.

²¹ G. Babayarov, A. Kubatin, K Voprosu Vzaimosvyazey Mejdu Kuşanami i Drevnimi (Ha Osnove Numizmatičeskogo Materiala)// Traditsionnyy IV Mejdunarodnyy Tyurkologiçeskiy Kongress Posvyaşenniy 20-letiyu Nezavisimosti Respubliki Kazahstan, Turkistan A. Yasauı Atındığı HKTU, 2011, s. 492-499.

²² P. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. O. Karatay, Karam, Çorum 2002, s. 53.

²³ *Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad 1969, C. 235; G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972. s. 873.

bir isim fiil ekinin kullanılmasıyla bu unvan türetilmiş olabilir.²⁴ Bazı araştırmacılar bu sözcüğün etimolojisini Eski Türkçe “mühür” veya “mührün koruyucusu” anlamına gelen *davgu* (*damgu*) kelimesiyle karşılaştırmayı düşünmüşlerdir²⁵ ki bu bizce oldukça zor bir varsayım niteliğindedir. Nitekim, birer Eski Türkçe fiil ve addan türetilen “Urungu”, “Tayangı” unvanlarına denk gelinir ki “Yabgu” unvanının menşei araştırılırken bu ve bunun benzeri etkenlere dikkat edilmelidir.²⁶

Yabgu unvanı Türkçe asıllı veya bunun tam tersi olabilir, ancak bu unvanın çok eski dönemlerden beri Türk topluluklarıyla ilişkili olarak kullanıla gelmesi ve çoğu zaman “Kağan” veya “Han”dan mevkice sonraki sırada işlev yapması ilgi çekicidir. Nitekim, MÖ 2. yüzyılda beş Yabguluktan oluşan Baktriyana’daki Yüe-çiler döneminde olsun, adı geçen Yabgulukları birleştirerek Kuşan imparatorluğunu kuran Kuşan boyu olsun, sanki bu unvanı kullanırken onun mevki olarak derecesi ne olduğunun farkına varmış gibi gelmektedir. İlk Kuşan yöneticilerinin Yabgu unvanını kullandıkları, daha sonra ise onun yerine İran dilinde “Şahinşah” unvanını kullanmaya başladıkları zamanlardan itibaren bu unvanın “imparator” anlamındaki birer unvan değil, ondan daha alt mevkideki unvanlar grubuna dahil olduğu da

---

²⁴ A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, TDAV, İstanbul 1988. s. 62; *Drevnetyurskiy Slovar*, s. 654.

²⁵ G. Clauson, “Turk, Mongol, Tungus”, *Asia Major*, vol. VIII, London 1960/1961, s. 115.

²⁶ G. Babayarov, A. Kubatin, “Old Turkic titles used before the Turkic Qaghanate”, *Yalım Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, ed. Hatice Şirin User, Bülent Gül, TAKE, Ankara 2013. s. 153-165.

düşünülebilir. Yahut Asya Hunları döneminde en üst unvan olarak bilinen ve Orta Asya göçebelerinde bu etkisini uzun yıllar koruyan bu unvanının Eftalitler ve Köktürkler dönemine gelince eski haşmetini kaybederek yerini “Kağan” unvanına bırakması söz konusudur. Bilindiği gibi, Çin yıllıklarında “Tü-jue’lerin kendi efendileri olan Juan-Juanlar’dan “Kağan” unvanını benimsedikleri” kayıtlıdır.²⁷ Aşına boyunun liderlerinin kağanlık kurmalarından önce taşıdıkları unvanın “Yabgu” olduğu bilinmektedir. Böylece “Yabgu” ve “Kağan” unvanları arasındaki böyle bir mevki değişimi Bumin ve İstemi döneminde yapılmış olabileceği de düşünülebilir.

Çin kaynaklarından anlaşıldığı üzere, Kuşan devletinin kurucusu olan Yüeci kabilelerinin milattan önceki bin yılın son yüzyıllarında Altay dağlarının güney etekleri ve Doğu Türkistan’ın kuzey topraklarından Orta Asya’nın güney-batısına gelerek yer edinmişlerdir. Bilindiği gibi, Yüeci – Toharlar Orta Asya’nın Altaylar ve Doğu Türkistan’ın kuzeydoğu kısımlarında yaşarlarken²⁸ Eski Türklerle, daha doğrusu Ön-Türklerle yan yana yaşamakta, dolayısıyla bu topraklar Eski Türklerin de ilk vatanlarından biri görevini yapmaktaydı.²⁹ Bununla beraber, bu bölgelere yakın topraklarda çok eskiden Hint-Avrupa toplumlarından olan Toharlar ve İranî göçebe topluluklar birlikte yaşıyorlardı. Özellikle bu Doğu Türkistan’ın Tanrı Dağlarının güney yamaçlarındaki tarımsal vahalarında kendini daha fazla

---

²⁷ Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 119.

²⁸ M. Tezcan, “Kuşanların Menşei”, *Türkler*, C. I. Ankara 2002, s. 789-814.

²⁹ Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov, Pratyurskiy Yazık-Osnova, Kartina Mira Pratyurskogo Etnosa Po Dannım Yazıka, Moskva 2006. s. 405.

hissettiriyordu. Milattan önceki dönemlerden adı geçen bölgelerin farklı etnik yapıları topluluklarının, daha çok Ön-Türk ve İrani kavimlerin kaynaştığı ve simbiyoz (ortak yaşarlılık) giriştiği yerlerdi. Böyle bir simbiyoz, kaynaşım her iki topluluğun kültüründe, mitolojisinde, dünya görüşünde, unvanlar sisteminde, ideolojisinde, devletçilik ananelerinde kendi ifadesini bulmuştur.³⁰

Sonuç

Orta Asya tarihinde siyasî, etnik ve kültürel yönden derin izler bırakan imparatorluklar olan Kuşan saltanatı (MÖ 1 – MS 3. yüzyıllar) ve Köktürk Kağanlığı (552-630; 682-744), daha doğrusu onun batıdaki bir kanadı olan Batı Köktürk Kağanlığı (568-740) tarafından darp olunan madeni paralar ve onların arasındaki bazı benzerlikler üzerine yapılan bu ön çalışmadan anlaşıldığı gibi her iki hanedanın arasında dolaylı veya dolaysız olarak bazı ortak yönler bulunmaktaydı. Bu ortaklıklar sadece bir tesadüf eseri de olabilir. Ancak bu çalışmada az yer ayrılan veya üzerine fazla durulmayan, ama bazı bilim adamlarınca söylene gelen birçok ortak yönler – unvanlar arasındaki benzerlikler ortada olması, tasvirî sanatta o veya bu derecede Orta Asya'nın kuzeydoğu bölgelerinin göçebe topluluklarını andıran sakalsız, biraz çekik gözlü insan tasvirlerini andıran kültürel eserlerin bulunması (*bkz.* Levha II), damgalardaki benzerlikler, hükümdar isimlerinin görülmesi

---

³⁰ Zuev, *Rannie Tyurki: Oçerki İstorii i İdeologii*,

vd. Kuşanlar ve Köktürkler arasında hiçbir tarihî bağ yoktur demenin de biraz düşündürücü olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynakça

Babayar G., *Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu*, TİKA, Ankara 2007.

Babayarov G., *Drevnetyurskie Moneti Çaçşkogo Oazisa (VI-VIII vv)*, Taşkent 2007.

Babayarov G., Kubatin A., K. Voprosu Vzaimosvyazey Mejdu Kuşanami i Drevnimi (Ha Osnove Numizmatičeskogo Materiala), Traditsionnyy IV Mejdunarodnyy Tyurkologiçeskiy Kongress Posvyaşennyy 20-letiyu Nezavisimosti Respubliki Kazahstan, A. Yasauı Atındığı HKTU, Turkistan 2011, s. 492-499.

Babayarov G., Kubatin A., “Old Turkic titles used before the Turkic Qaghanate,” *Yalım Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, ed. Hatice Şirin User, Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013. s. 153-165.

Babayarov G., Kubatin A., K Voprosu Monetnogo Çekana Zapadno-Tyurskogo Kaganata, (Na Osnove Numizmatičeskih Materialov Taşkentskogo Oazisa)”, *Tyurkologiya*, 6 (2005), s. 97-105.

Belenitskiy A. M., Zoomorfne Tronı v İzobrazitelnom İskusstve Sredney Azii, *İzvestiya AN TacSSR*, № 1 (28). Duşanbe 1962, s. 24-25.

Cribb J.E., Bopearachchi O., “Greek hero-god, Heracles”, *The Crossroads of Asia, Transformation in Image and Symbol in the Art of Ancient Afghanistan and Pakistan*, Cambridge, 1992.

Clauson G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.

Clauson G., “Turk, Mongol, Tungus”, *Asia Major*, vol. VIII. London 1960/1961.

Donuk A., *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.

Drevnetyurskiy Slovar, Leningrad 1969.

Esin, E. “Bağdaş ve Çökmek, Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul 1970, s. 231-242.

Esin E., “Kün-Ay (Ay Yıldız Motifinin proto-Türk Devrinden Karahanlılara Kadar İkonografisi)”, *VII. TTK Bildirileri*, C. I, Ankara 1972.

Golden P. G., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. O. Karatay, Karam, Çorum 2002.

Göbl R., *Dokumente zur Geschichte der Iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*, Band I, Wiesbaden 1967.

Rtveladze E., *İstoriya i Numizmatika Çaçä (Vtoraya Polovina III-Seredina VIII v. n. E)*, Taşkent 2006.

Rtveladze E. V., *Moneti Çaça s İzobrajeniem Pravitelya Vossedayuşego na Zoomorfnom Trone*, Taşkent: Vçera i Segodnya, Taşkent 2007.

Rtveladze E. V., Rtveladze L. L., *Gorodişe Hanabad*, v. Kn. Drevnosti Taşkenta, Taşkent 1976.

Rtveladze E. V., *Drevnie i Rannesrednevekovie Moneti İstoriko-Kulturnih Oblastey Uzbekistana*, Tom 1, Taşkent 2002.

Tenişev, Edhem Rahimoğlu, *Sravnitelno-İstoriceskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov, Pratyurskiy Yazık-Osnova. Kartina Mira Pratyurskogo Etnosa Po Dannım Yazıka*, Moskva 2006.

Tezcan M., “Kuşanların Menşei”, *Türkler*, C. I, Ankara 2002, s. 789-814.

Zeymal E. V., *Drevnie Moneti Tacikistana*, Duşanbe 1983.

Zuev Yu. A., *Rannie Tyurki: Oçerki İstorii i İdeologii*, Almatı 2002.

<http://www.zeno.ru> – Pre-Islamic Central Asia – Kushans 41660; 43679; 61794.

EKLER

1.1

1.2

1.3

1.4

2.1

2.2

2.3

2.4

2.5

**Levha I. Kuşan (I) ve Batı Köktürk (II) madeni paralarındaki
benzer süjeler**

I. 1

I. 2

I. 3

I. 4

I. 5

I. 6

I. 7

I. 8

II. 1

II. 2

II. 3

II. 4

II. 5

II. 6

II. 7

II. 8

Levha II. Kuşan (I) ve Köktürk (II) Dönemi İnsan Figürleri:

Seramik ve Taş Heykel / Heykelcikler, Duvar Resimleri